FASİKÜL 49 – SAYFA 12

Çeviri: Çitlembik Çeviri

KÖPRÜLÜ HÜSEYİN PAŞA YALISI

Sami Boyar

Boğaziçi, Türkiye'nin dünya çapında tanınan bir bölgesidir. Adını Yunan mitolojisinden aldığı sanılır. Efsaneye göre boğazı geçen bir tanrı bir öküze dönüştürülmüş ve burası, ufak imla veya telaffuz farklılıkları ile de olsa günümüzde Batılı dillerde de kullanılan *Bosphorus* (öküz geçidi) adını almış.

İslam Ansiklopedisinde, Boğaziçi ile ilgili bir maddede şöyle yazar: "İstanbul'un Türk döneminde, Boğaziçi çok çeşitli kültürel aktiviteler için bir mekân, şiir, müzik ve genelde edebiyat için zengin bir konu kaynağı teşkil etmiştir.

Türkler tarafından fethedildiğinde, Boğaziçi'nin ne şanlı ne de görkemli bir yanı yokken, yavaş yavaş burada köyler oluşturulmuş, evler ve yalılar inşa edilmiştir ve böylece hem güzelliği hem de nüfusu artmıştır. Arada birçok değişikliğin yer almış olmasına rağmen, günümüzde bile Türk kimliğinin bıraktığı beş yüzyıllık iz görülebilir."

Karadenizle Marmara Denizini birleştiren Boğaziçi, doğal bir güzelliğin yanı sıra, yerel bir güzelliğe ve coğrafi bir üstünlüğe sahiptir. Boğaziçi bu güzelliği, kıyılarındaki koy ve burun perspektifine ve çok çeşitli panoramik manzaralarına borçludur. Bu manzaraların düzlemlerini birbirinden ayıran şeffaf atmosfer, tamamıyla yerel olan bir tatlılığa sahiptir. Kıyıların denizle birleştiği yerlerdeki renk zenginliği ve dik yamaçlardaki korulukların sisli yeşili her mevsimde farklı bir manzara yaratır. Boğaziçi'nin en sapa köşe bucakları bile büyüleyici bir güzelliğe sahiptir.

Her iki yakada yer alan yalılar eskiden Boğaziçi'nin son derece karakteristik güzelliğini oluştururdu. Her ne kadar "yalı" kelimesi Türkçede "deniz kıyısı" demekse de, deniz kıyısındaki yazlık konaklar için de kullanılır. Yalılar, eskiden beri Boğaziçi'nin güzelliğine büyük katkıda bulunan ferah ve konforlu ikametgâhlardır. Yalıların en önemli özelliği, denize doğru uzanan çıkmaları ve bol ışık ve neşe veren çok sayıdaki pencereleridir. Her ne kadar mütevazı ve sade dış görünümlerinden dolayı beklenmedik ise de, şaşaalı iç dekorasyonları genellikle oyma tavanlar, rengârenk boyanmış panolar, zengin işlemeli pencere çerçeveleri, mermer çeşmeler ve anıtsal merdivenler içerirdi.

Boğaziçi günümüzde bir değişim döneminden geçmektedir. Eskiden kıyılarını süsleyen yalılar neredeyse tamamıyla kaybolmuştur ve ortaya çıkmaya başlayan modern Boğaziçi henüz yeterince gelişmemiştir.

Bu kıyıların manzaraları kadar sosyal açıdan önemi de geçmişte yazarlar için ilginç konular teşkil ederdi, zira tarih burada gerçekleşmiş ve burada kaydedilmiştir. Yaşça

büyük Türkler bu eski günleri hatırlarken, bizler de o günler hakkında yazılanları birer yadigâr olarak okuruz.

Boğaziçi'ndeki eski yalıların çok azı günümüze ulaşmıştır. Bunların en önemlileri, Kanlıca ile Anadolu Hisarı arasındaki Köprülü Hüseyin Paşa Yalısı, Bebek'le Arnavutköy arasındaki Köçoğlu Yalısı, Bebek'te Arifi Paşa Yalısı ve Yeniköy'de Allahverdi Yalısıdır. Fransız Büyükelçiliğinin Tarabya'da bulunan Yazlık Köşkü bu binaların en eskilerinden ve en güzellerinden biriydi ve tarihî açıdan çok önemliydi, zira on dokuzuncu yüzyılın başlarında III. Selim tarafından Fransa'ya verilmişti. Bu yalı ne yazık ki bir yangında yok olmuştur. Rumeli Hisarı'nda bulunan ve camlı bir çıkması olan, kırmızı boyalı Nuri Bey Yalısı da kayda değer bir başka yalıydı, ancak sahipleri tarafından yıkılmış, yerine karakterden yoksun ahşap bir yalı inşa edilmiş ve neyse ki o da ya bir yangında ya da başka bir şekilde yok olmuştur.

Günümüze ulaşan yalıların en eskisi ve en güzeli, Boğaziçi sakinleri tarafından "Sütunlu Yalı" olarak da bilinen Köprülü Hüseyin Paşa Yalısıdır. On sekizinci yüzyılda inşa edilen bu yalıdan günümüze ulaşan kısmı büyük kabul salonudur. Harem bölümü ise kırk ila yetmiş yıl öncesine kadar ayaktaydı.

Hava şartlarının tekisiyle yıpranmış olan kırmızı bina, aynı döneme ait diğer yalılar gibi iki katlıydı ve camlı bir çıkması vardı. Hem bu bina, hem de ünlü kabul salonu, Bağdat valisi ve 1697-1702 yılları arasında II. Mustafa'nın Sadrazamı olan, "Amcazade" Köprülü Hüseyin Paşa tarafından inşa edilmişti. Köprülü Hüseyin Paşa, Osmanlı İmparatorluğuna çeşitli sadrazamlar sağlamış olan ünlü Köprülü ailesinin bir bireyiydi. IV. Mehmet'in Sadrazamı olan büyük amcası Mehmet Paşa'dan dolayı tarihte "Amcazade" olarak bilinir. Hüseyin Paşa, haklı olarak saygı gören bir devlet adamı olan aynı adlı amcazadesi gibi dürüst, namuslu ve faal birisiydi. Düzene ve görkeme olan sevgisiyle tanınırdı ve İstanbul'a çeşitli zarif mimarlık eserleri bırakmıştır. Tanınmış tarihi roman yazarı Turhan Tan, Köprülü Yalısı hakkındaki yazısında şöyle der: "Eğer bu büyük ve değerli Sadrazamın Osmanlı tarihine en büyük hediyesi Karlofça Anlaşması idiyse, Türkiye'nin sanat dünyasına bıraktığı en büyük yadigâr ise yukarıda sözünü ettiğim yalıydı."

Anadolu Hisarı'nda bulunan ve neredeyse iki buçuk yüzyıldan beri sapasağlam duran bir kabul salonuna sahip olan bu yalı bir ikametgâh olarak inşa edilmemişti. Hüseyin Paşa sıcak yaz günlerinde dinlenmek için buraya gelirdi ve bazen burada görkemli akşam yemekleri verirdi. Onun zamanından sonra bile, kabul salonu resmî veya diplomatik kabuller için kullanılmıştır. Örneğin, Karlofça Anlaşmasını imzalamak için gönderilmiş olan Yüksek Temsilci ile görüşmelerde arabulucu olarak rol alan İngiliz ve Hollandalı temsilciler bu salonda kabul edilmiştir ve onurlarına muhteşem bir yemek verilmiştir (1699). Bu tören, "Le Yali des Keuprulu" adlı kitapta şöyle tarif edilmiştir:

"Misafirler şölen salonuna deniz yoluyla ve bir tören alayıyla getirilmişti. Tören alayının başındaki üç kadırganın en büyüğünde Yüksek Temsilci ile diğer yabancı diplomatik misafirler vardı. Kadırgada üç yabancı devletlerin bayrakları çekilmişti. Üç yüz köle, diğer iki kadırgada çalınan müziğin temposuna ayak uydurarak kürek çekiyordu.

Misafirlere hoşça vakit geçirtmek için okçuluk, güreş, eskrim ve cirit yarışmaları düzenlenmişti. İranlı ve yerel dansçılar yeteneklerini sergilemişlerdi. Bu ihtişama rağmen, şölenin kendi oldukça sadeydi."

1710'da, Padişahın damadı, Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından aynı salonda, Pasarofça Anlaşmasının imzalanmasından sonra Türkiye'ye gönderilen Avusturya elçisi onuruna bir başka görkemli şölen verilmiştir. Tarihçi Raşid bu şölenin tarifine birkaç sayfa ayırmıştır (Cilt 14, S. 20).

Hüseyin Paşa'nın bu salonunun sanatsal şöhretinin, siyasal ününden az kalır tarafı yoktur. Pierre Lot şöyle der:

"Pencerelerinden, hiçbir canlının tasvirinin yapılmasını kabul etmeyen o gizemli saflığıyla Doğu üslûbundaki odalar görünür; benzersiz eski resimlerle, düşsel çiçeklerden oluşan dimdik demetler biçimindeki gülbezeklerle süslenmiş panolar; karmakarışık arabesklerin birbirine geçtiği oyma ahşaptan yapılmış, soluk rengi eski Cordoba derilerini anımsatan tavanlar."

Uzaktan bakınca Kahire evlerini andıran sade hatları dışında, bu salonla ilgili her şey Türktür. Türk süsleme sanatlarının ruhuna uygun şekilde, güzelliği ayrıntılarından çok kompozisyonunda yatar. Asıl hayranlık uyandıran özelliği, zor bir görevin rahatlıkla başarılması duygusundan kaynaklanır. On altıncı yüzyılda doruğa ulaşan bu sanatın en güzel örnekleri Türk kilim ve dokumalarında görülebilir.

Eski Türk evlerinde, mobilyaların arka fonla uyum içinde olmasına çok önem verilirdi. Köprülü Yalısının bu salonunu örnek alarak onun zamanında nasıl göründüğüne bakalım. Zemine yakın yerde görülen çıkıntılar, üzerlerine minderler konup divanlara çevrilen yüksekçe ahşap yapılarla çevriliydi. Bu yapı pencerelerin altında odayı çepeçevre sarıyordu ve altın yaldızlı ipekten kumaşlarla kaplıydı. Bu divan örtüleriyle yerlerdeki kilimlerin ve oda süslemelerinin renk uyumuna özellikle önem verilirdi. Pencerelerin üstündeki raflarda porselen tabak ve vazolar, İran kilimleri, oymalı bakır tabaklar ve yüksek sürahiler bulunurdu. Hayalimizde canlandırdığımız bu rengârenk tabloya bir de, görkemli, kürk astarlı kıyafeti ve muhteşem başlığı ile baş köşede oturan Sadrazamın kendisini, kademe ve önem sırasına göre etrafında oturan paşaları ve sessizce emir bekleyen itaatkâr köleleri eklememiz gerekir.

Salonun Yapısı ve Süslemeleri

Plan I

Bu salonun "T" şeklindeki planı, uygar Müslüman evlerinin kabul salonları için genelde geçerli olan plandı. Özellikle hafif tahtalardan inşa edilen, çok köşeli olan ve iç duvarları alçı kaplamalı tahta levhalardan oluşan evlerde sık olarak görülen bir plandı. Destekler arasında fazla mesafe olmaması amacıyla uygulanırdı, zira aksi takdirde sadece tavan ve zemin kirişlerinden yararlanarak binanın ana yapısal unsurlarını sağlam bir şekilde birbirine bağlamak çok zor olurdu.

Bu planın bir başka faydası, çeşitli cephelerdeki sayısız alçak pencere sayesinde insan oturduğu yerden kalkmadan Boğaziçi'nin muhteşem manzarasını görebilirdi. Üçüncü bir faydası ise, denize dar bir cephesi bile olan bir alana bu şekilde geniş bir kabul salonu inşa edilebilmesiydi.

Pencereleri örtmenin iki yolu vardı. Biri dışarıdan ahşap kepenkler yoluyladır; bu kepenkler pencerenin üst kısmına takılır ve hafif bir açıyla yükseltildiğinde odayı parlak güneş ışığından korurdu. Diğer yolu da, ahşap çerçeveli, camdan pencerelerin kullanımıydı.

Plana daha yakından bakıldığında zeminin iki ayrı düzeyde olduğu görülür. Alt düzeyde mermer bir çeşme olup dört bir yanı daha yüksek alanlarla çevirilidir ve ön duvar boyunca da bir başka yükselti vardır. Alçak divan da başka bir yükselti oluşturduğundan farklı odalara bakıyor olma izlenimi elde edilir.

Beyaz mermerden çeşme en alçak alanın ortasında bulunur (Plan 12). Kare şeklindeki teknenin içinde bir fıskiye vardır ve üzeri çeşitli yerlerinden delinmiş, dışbükey bir kapakla kaplı olduğundan fıskiyenin suyu tekrar kare şeklindeki tekneye düşer. Çeşmenin çevresindeki geometrik çizgiler ve merkezî fıskiyenin üzerindeki süslemeler çok güzel olup Türk taş oymacılığı sanatının tipik örnekleridir. Buna benzer çeşmeler çoğu Türk konağında bulunurdu ve adına selsebil denirdi. Bu tür çeşmelerden Topkapı Sarayının Bağdat Köşkünde ve Türk ve İslam Eserleri Müzesinde görülebilir. Beyazıt Meydanında bulunan çeşme de bu tür çeşmelere örnek teşkil eder.

Tavan

Tavan dört kısımdan oluşur (Plan 2): çeşmenin üzerindeki kubbe ve dikdörtgen şeklindeki üç alan.

Alçak kubbenin merkezindeki sarkıttan bir avizenin sallandırılmış olduğu sanılıyor. Kubbenin Türk çiçekli süsleme sanatının tersine, dikdörtgen şekilli alanlar Osmanlı ve İran tarzlarının karışımıyla süslenmiştir. Aradaki panolar ise Arap tarzında geometrik şekillerle kaplıdır. Bu karışık kompozisyonun, Konya'da bulunan Selçuklu anıtlarında kullanılmış dekorasyonlardan alındığı bilinir.

Genel Dekorasyon

Plan 13'ün dikkatli bir şekilde incelenmesi, salonun günümüzdeki hali hakkında bir fikir verir. Resimdeki kapıdan görülen kesim günümüzde yoktur. Bu kapının sağındaki ve solundaki diğer kapılar kemik, fildişi ve çeşitli tahtalardan oluşuyor olup kakma ve oyma işlemelerle kaplıdır. Bu kapılar, Edirne veya Konya işi olarak bilinen saf Türk tarzında olmayıp Mısır veya Suriye tarzındadır.

Boyalı yüzeylerde çok değişik renk tonları kullanılmıştır. Pencerelerin ve kakma alanların üzerinde dekoratif panolar olup, yapraklı dal resimleri vasıtasıyla birbirine bağlı

kemerler şeklinde duvarlar boyunca devam eder. Panolarda, hepsi birbirine benzeyen, mavi çiçek süslemeli vazolar vardır ve vazolar lale, kırmızı karanfil, pembe papatya ve güller ile kahverengi, gri ve beyaz yapraklarla doludur.

Odanın tamamının renk düzeni genel uyumu rahatsız etmeyecek zevkli kontrastlardan oluşur. Göze en güzel ve hoş gelen şey de, renk kompozisyonundaki bu bütünlüktür.

Hüseyin Paşa Yalısı ahşap bir bina olup uzun yıllar bakımdan yoksun kaldığı için tehlikeli bir harabe durumundaydı. Son zamanlarda, Türkiye Tarihi Anıtları Koruma Vakfının mali desteğiyle ve Topkapı Sarayı Müzesinin denetimi altında kısmen tadilat görmüştür.

S. 16 Köprülü Hüseyin Paşa yalısı
S. 17 Boğaziçi manzarası
S. 18 Farklı bir açıdan Köprülü Hüseyin Paşa yalısı
S. 19 Yalının merkezi kısmının iç görünüşü
Yalı tavanının planı
S. 20 Kabul salonunun ortasındaki mermer çeşmenin ayrıntıları
Kabul salonunun planı